

25. Endüslü Hadis Âlimi Ebü'l-Abbâs el-Kurtubî'nin (ö. 656/1258) “*el-Müfhim Limâ Eşkele min Telhîsi Kitâbi Müslim*” Adlı Eseri ve Şerh Metodu¹

Aşur AKYOL²

APA: Akyol, A. (2024). Endüslü Hadis Âlimi Ebü'l-Abbâs el-Kurtubî'nin (ö. 656/1258) “*el-Müfhim Limâ Eşkele min Telhîsi Kitâbi Müslim*” Adlı Eseri ve Şerh Metodu. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (43), 485-501. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14179174>

Öz

Ahmed b. Ömer b. İbrahim b. Ömer olan Ebü'l-Abbâs el-Kurtubî'nin pek çok sahada eseri bulunmaktadır. Bunlardan birisi de makalenin konusu olan “*el-Müfhim limâ eşkele min Telhîsi kitâbi Müslim*” adlı eseridir. Ebü'l-Abbâs el-Kurtubî muhtelif alanlardaki ilmi birikimden istifade ederek *el-Müfhim* adlı eserini yazmıştır. Dolayısıyla *el-Müfhim*, hadislerin anlaşılmasında ve yorumlanmasında ilim taliplilerine büyük katkılar sunacağı muhakkaktır. Kurtubî, *Sahîhi Müslim*'e yaptığı *Telhîs*'in öğrencileri tarafından tam manasıyla istifade edilemeyeceğini kanaatine vararak ve öğrencilerinin de talebi doğrultusunda bu eserini yazmıştır. Eserini yazarken hadis metinlerindeki garip kelimeleri izah etmeyi, bazı kapalı irablara işarette bulunmayı, müşkil kalan yönleri izah etmeyi hedeflemiştir. Ayrıca hadisleri şerh ederken önce konularıyla ilgili bâb başlıkları oluşturmuş, bu başlıklar altında açıklamalarda bulunmuş ve tanıtılması gereken ıstılahî kavramları açıklamıştır. Hadislerin farklı varyantlarını ele almıştır. Sonra hadisten ne gibi hükümler çıkartabileceği üzerine yoğunlaşmıştır. Hadisler arasında olabilecek zahiri tearuzları giderme yollarını aramıştır. Hadis ahkâmı ilgili ise hadisi mezheplerin değerlendirmelerini de dikkate alarak incelemiştir. Rivayetleri genelde metin bakımından incelemiş, bazen sened tenkidi yapmıştır. Kısacası, bu şerh bir hadis metninin anlaşılması için ihtiyaç duyulan bilgi ve açıklamaları ihtiva etmektedir. Bundan dolayı kendisinden sonra yazılan hadis şerhlerine ve muhtelif eserlere kaynak teşkil etmiştir. Uzun yıllar söz konusu çalışmanın tahkiki yapılmadığından fazla tanınmamıştır. Ancak 1996 yılında Beyrut'ta tahkik edilmiş ve basılmıştır. Eser üzerinde, ülkemizde bazı çalışmalar yapılmış olmakla beraber ilim sahasında tanınma anlamında eser henüz gerçek yerini alamamıştır.

Anahtar kelimeler: Hadis, Müslim, el-Müfhim, Ebü'l-Abbâs, Şerh

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmaı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 15

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 25.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.12.2024-**Yayın Tarihi:** 21.12.2024; DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14179174>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Tarafı Körleme

² Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Kocaeli Başiskele Müftülüğü / Presidency of Religious Affairs, Kocaeli Başiskele Mufti's Office (Kocaeli, Türkiye), **eposta:** asurakyol2304@hotmail.com **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0001-9211-5777> **ROR ID:** <https://ror.org/007x4cq57>, **ISNI:** 0000 0001 2192 1077

The Work and Commentary Method of Andalusian Hadith Scholar Ebü'l-Abbâs el-Kurtubi (d. 656/1258) Named "*el-Müfhim Limâ Eşkele min Telhîsi Kitâbi Müslim*"³

Abstract

Ahmed b. Omer b. Ibrahim b. Omer, known as Abu'l-Abbas al-Qurtubi, authored numerous works across various fields. One of these works, and the subject of this article, is "*al-Mufhim lima ashkala min Talkhis Kitab Muslim*." Al-Qurtubi leveraged his extensive scholarly knowledge to write *al-Mufhim*, significantly aiding students in understanding and interpreting hadiths. He realized that his students could not fully benefit from his abridgment of *Sahih Muslim* and, at their request, he wrote this work. In *al-Mufhim*, he aimed to elucidate obscure words, clarify ambiguous grammatical structures, and explain difficult aspects of the hadith texts. He structured his commentary with chapter headings, provided detailed explanations, and clarified necessary technical terms. He examined different variants of the hadiths, focused on the legal rulings derived from them, and sought ways to resolve apparent contradictions. In discussing legal hadiths, he also considered the evaluations of various Islamic schools of thought. Although his primary focus was on the text, he occasionally engaged in isnad criticism. This comprehensive commentary contains the necessary information for understanding hadith texts and has served as a source for subsequent hadith commentaries and various other works. Despite remaining a manuscript for many years and not being widely known, it was critically edited and published in Beirut in 1996. Although some studies have been conducted on this work in our country, it has yet to achieve the recognition it deserves in the scholarly field.

Keywords: Hadith, Muslim, *al-Mufhim*, Ebü'l-Abbâs, Commentary.

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.
Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 15
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 25.07.2024-**Acceptance Date:** 20.12.2024-**Publication Date:** 21.12.2024; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.14179174>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Ahmed b. Ömer b. İbrahim b. Ömer el-Kurtubî, 577/1182 yılında Kurtuba'da doğmuş ve 656/1258 yılında İskenderiye'de vefat etmiş bir İslam alimidir. Özellikle hadis ilmi üzerine yoğunlaşmış ve bu alanda önemli eserler vermiştir. En tanınmış eseri, "*el-Müfhim limâ eşkele min Telhisi kitâbi Müslim*"dir. Bu eser, İslam hadis bilimi literatüründe önemli bir yere sahiptir ve *Sahih-i Müslim*'in anlaşılmasını kolaylaştırmak için yazılmıştır. Kurtubî'nin eseri, *Sahih-i Müslim*'deki hadislerin senedlerini ve tekrar eden hadisleri içermeyen bir özet çalışmasıdır. Eser, hadislerin daha iyi anlaşılabilmesi için gerekli olan ayet, hadis, şiir gibi temel kaynaklardan yararlanarak, konuları detaylı bir şekilde açıklar. Kurtubî'nin bu eseri, *Sahih-i Müslim* şerhleri arasında yeterince tanınmamış olabilir. Ancak şerh metodu açısından zengin bir içeriğe sahiptir ve şerhte karşılaşılan zorlukları gidermeye çalışmıştır. Kurtubî, aynı zamanda bir dil bilimci ve fakih olarak, şerhinde Arapça dil bilgisine ve fihki tahlillere geniş yer vermiştir. Bu, onun eserlerinin, sadece hadis ilmi açısından değil, aynı zamanda dil ve fikh ilimleri açısından da değerli olduğunu göstermektedir. Kurtubî'nin çalışmaları, İslam dünyasında hadis ilminin anlaşılması ve yorumlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Eserleri, sonraki dönemlerdeki alimler tarafından referans alınmış ve hadis ilminin gelişimine katkıda bulunmuştur. Kurtubî'nin hayatı ve eserleri üzerine yapılan çalışmalar, onun Endülüs ilim camiasında yetişen önemli hadis âlimlerinden biri olduğunu ve hadislerin değerlendirilmesinde benimsediği metodun, sonraki şerhlerde de etkili olduğunu göstermektedir. Kurtubî'nin eserleri, günümüzde de İslam hadis bilimi çalışmalarında önemli bir kaynak olarak kabul edilmekte ve ilgiyle incelenmektedir.

Bu makalede, Kurtubî'nin hayatından ve eserinden bahsederek, *el-Müfhim*'in önemini, içeriğini ve şerh metodunu ülkemizde yapılan çalışmaları da göz önünde bulundurarak farklı bir perspektiften ele almaya çalışılacaktır. Bir şârih olarak Kurtubî'nin hadis ilmindeki yeri, eserin günümüzdeki değeri ve tanınması konularında bir inceleme sunmayı hedefliyoruz.

1. Ebü'l-Abbâs el-Kurtubî (ö. 656/1258)

Asıl adı, Ahmed b. Ömer b. İbrahim b. Ömer'dir. Soyu Ensara dayanmaktadır. Endülüs Kurtuba'da yaşadığı için bu şehre nispet edilmektedir. Kurtubî'nin künyesi, Ebü'l-Abbâs'tır. (İbn Ferhûn, 1417/1996, 1/240; İbn Kesir, 1408/1988, 13/213; Kâtip Çelebî, 1413/1992, 2/554; Kehhâle, 1413/1993, 1/27; Makrîzî, 1411/1991, 1/545; Safedî, 1416/1996, 9/264; Zehebî, 1378/1958, 4/1438; Ziriklî, 1389/1969, 1/186)

Hicri 578/1182 yılında doğmuştur. el-Kurtubî; Ziyâüddîn, Cemâlüddîn, Şâhit ve İbnü'l-Müzeyyin şeklinde lakaplarla anılmaktadır. (İbn Ferhûn, 1417/1996, 1/240; Kâtip Çelebi, 1413/1992, 2/554; Kehhâle, 1413/1993, 1/27; Makrîzî, 1411/1991, 1/545; Safedî, 1416/1996, 9/264; Zehebî, 1378/1958, 4/1438; Ziriklî, 1389/1969, 1/186)

Kurtubî'nin ölüm tarihi ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Âlimlerin çoğuna göre hicri 656 yılında zilkade ayının 24'ünde 78 yaşında iken İskenderiye'de vefat etmiştir. (İbn Ferhûn, 1417/1996, 1/240; Kâtip Çelebi, 1413/1992, 2/554; Kehhâle, 1413/1993, 1/27; Makrîzî, 1411/1991, 1/545; Safedî, 1416/1996, 9/264; Ziriklî, 1389/1969, 1/186)

ed-Dibac sahibi İbn Ferhûn (ö. 799/1397) onun hicri 626 yılında vefat ettiğini söylemekle beraber, İbn Abdülmelik el-Merrâküşî (ö. 703/1303) *ez-Zeyl ve't-tekmile li-Kitâbeyi'l-mevsûl ve's-sıla* adlı eserinde Ebü'l-Abbâs el-Kurtubî'nin hicri 656 yılında vefat ettiğini belirtmektedir. (İbn Ferhûn, 1417/1996,

1/240)

2. *el-Müfhim*'in Özellikleri ve Kaynakları

Kurtubî, önce *Telhîsü Sahîhi Müslim* adıyla Müslim'in *Sahîh*'ini ihtisar etmiştir. Hadislerin senedlerini hafzetmiş ve mükerrer hadisleri esere dahil etmemiştir. Hadis talebeleri için telif ettiği bu eserin çokça rağbet görmesiyle beraber Kurtubî eserin öğrencilere daha faydalı olabilmesi için metnin garip kelimelerini açıklamak, bazı kapalı irablarına işaret etmek, müşkil kalan yönlerini izah etmek, hadislerle nasıl istişhad edileceğini açıklamak gerektiğini düşünmüş ve talebelerinin de isteği üzerine *Sahîhi Müslim*'e yaptığı *Telhîs*'e "*el-Müfhim limâ eşkele min Telhîsi kitâbi Müslim*" adıyla bir şerh yazmıştır. (Kurtubî, 1417/1996), 1/83-84) Eser 1996 yılında Muhyiddin Dîb Misto, Yusuf Ali Bedîvî, Ahmed Muhammed es-Seyyid ve Mahmud İbrahim Bezzâl iş birliğiyle tahkik edilmiş ve yedi cilt halinde Beyrut'ta basılmıştır. Ülkemizde de bu tarihten itibaren eser üzerinde makale yüksek lisans ve en son da doktora seviyesinde çalışmalar yapılmıştır. (Yenibaş, 2015, 471-496)

2.1. *el-Müfhim* ve Telifi

el-Müfhim, *Sahîhi Müslim* şerhleri arasında önemli bir yere sahiptir. Eserin telifine ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemekle beraber, tamamlandığı tarihin son cildin son satırlarında 637 senesi Şaban ayının sekizi olduğu bildirilmektedir (Kurtubî, 2006: 7/438).

Kurtubî *el-Müfhim* şerhine *Telhîs*'e yazdığı mukaddimeyi şerh ederek başlamıştır. Arkasından "Kitâbü'l-Îmân" bölümüyle devam etmiştir. Şerhini "*Kitâbü't-Tefsîr*" ile sonlandırmıştır. *el-Müfhim* 42 bölümde ele alınmış ve her bölüm ayrıca konularına göre bâblara ayrılmıştır. Eserde toplam şerh edilen hadis sayısı 2934 olarak belirlenmiştir (Kurtubî, 2006: 1/131; 7/314). Yani müellif, *Müslim* hadislerinin tamamını değil, tekrarlardan sadece birini ve tekrarlar dışında kalan hadisleri şerh etmiştir.

el-Müfhim'in nerede yazıldığı konusunda eserin içinde bazı ipuçlarına rastlamak mümkündür. Kurtubî kullandığı bir ifadeyle Nil nehrini örnek verip oradan bahseder. İfadesi; "Müslümanlar ittifak etmişlerdir ki, herhangi birisi Nil nehrinden su alsa, ona malik olmaktadır. Bu kişi aldığı bu suyu isterse başkasına satabilir..." şeklindedir. Bir başka yerde ise Endülüs'te bulunduğu döneme atıfta bulunarak, kitabı yazdığı zamanlar kendisinin Endülüs dışında bulunduğuna işaret eder ve şöyle der: "Endülüs'te bulunduğumuz zamanlar 'Endülüs'ün doğusunda bir yer battı ve orada pek çok insan hayatını yitirdi' şeklinde bir haber işitmiştik." Bu gibi ifadelerden hareketle, eserini Kurtuba dışında ve büyük ihtimalle Mısır'da yazmış olabileceği akla gelmektedir. Çünkü Kurtubî ilmî seyahatlerinin ardından Mısır'ın İskenderiye şehrine yerleşmiş ve hayatının sonuna kadar burada hadis ve fıkıh dersleri vermiştir. Kurtubî'ye bu şehre nispetle 'İskenderiye'nin âlimi' denilmiştir (Kurtubî, 2006: 1/32-334/441; 7/239; 7/314).

2.2. *el-Müfhim*'in Özellikleri

Kurtubî *Sahîhi Müslim* üzerine yoğunlaşma sebebi olan *Müslim* hadislerini diğer hadis kitaplarına hatta *Buhârî*'ye tercih etmesini "*Telhîs*"e yazdığı mukaddimesinde belirtmektedir. Ayrıca mukaddimesinde bazı âlimlerin *Müslim*'e bakışlarını aktarmaktadır. Bu meyanda başta çok değer verdiği Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) İmam Müslim ile ilgili "Âlimlerin imametinde ittifak ettikleri ve bütün sahihlerin önüne Müslim'in eserini geçirdikleri..." ifadesini koymaktadır. Ebû Zür'a (ö. 281/894) ve Ebû Hâtim'in (ö. 354/965) Müslim'i zamanın bütün hadisçilerinden önde kabul ettiklerini; Hâkim en-Nîsâbûrî'nin (ö. 405/1014) ise "Göğün altında Müslim'in hadislerinden daha sahih hadis olmayacağı" ifadesini kaydeder.

En sonunda "Sahîhi Müslim hadisleri; en güzel şekilde sunulan ve en kamilce aktarılan, çok az tekrar içeren, çok dakik yazılan, ezberlenmesi ve muhafazası çok kolay olan hadislerdir" demek suretiyle kendi tercih sebebini de ortaya koyar (Kurtubî, 2006: 1/100).

Kurtubî, eserinde sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Yeri geldikçe şiirsel ve belîğ cümlelere yer vermiştir. Belagat yönü onda tabii olarak bulunmaktadır. *Telhîs* ve *el-Müfhim* mukaddimesi ve hadislerin şerhlerindeki son cümleler bunun için örnek gösterilebilir (Kurtubî, 2006: 1/15).

Kurtubî, şerhinde ilke ve prensiplerini ortaya koymaktadır. Kitabında bazen "تنبيه/ not, uyarı" diyerek bir konuya dikkat çeker ve şu açıklamayı yapar: "Bilinmelidir ki insanlar, bu hadisler üzerinde çok tevellere girmektedir. Kimileri çok uzaklarda, kimileri çok yakınlarda dolaşmaktadır. Bizim yaptığımız Arap dili açısından en güzeli ve en kuvvetli yöntemdir. Gaye, murat edilen manadır. Bununla beraber hiçbir zaman kesinlikle murat edilen budur diye kanaat koyamayız. Sonuçta, Allah ve Resûlü daha iyi bilir demek, selefın üzerinde bulunduğu duruma teslim olmak daha sağlıklıdır" (Kurtubî, 2006: 1/419).

Kurtubî'nin *Telhîs*'indeki bazı uygulamaları şöyledir:

1- Hadislerin sened ve rivayetlerinde tekrardan kaçınmış, önemli farkları olanları almış, aynı manadaki tekrarları hafzetmiştir. İstisna denecek kadar sened zikretmiştir. Hadisin sadece son râvîsini vermekle yetinmiş, sahabeyi veya rivayeti tabiin nakletmiş ise sadece onun adını zikredip diğer râvîleri hafzetmiştir (Kurtubî, 2006: 6/333; 4/114; 7/131).

2- Hadislerden mana bakımından en geniş açıklama içeren rivayetleri tercih etmiştir. Başka rivayetlerde farklı mana bulunursa "Bir başka rivayette de şöyledir" şeklinde belirtmiştir. *Kitâbü'l-Îmân*'da geçen İbn Ömer'in: "İslam beş esas üzerine bina edilmiştir. Allah'tan başka ilah olmadığına şahadet, Resulünün O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahadet, namaz kılmak, oruç tutmaktır" rivayetini verdikten sonra, başka bir rivayette de: "Ramazan orucunu tutmak, haccetmek" şeklinde ilave mana içeren bölümü kaydetmektedir. Yine adamın birisi "Ey Allah'ın Resulü! Önce hac, sonra Ramazan orucu mu?" diye sorar. Resulullah (s.a.v.): "Önce ramazan orucu, sonra hac" buyurur. Müellif başka bir rivayette de aynı hadisin "İslam beş esas üzerinedir. Bunlar, Allah'a kulluk edilmesi, O'na ortak koşulmaması, namaz kılınması ..." şeklinde olduğunu bildirir (Kurtubî, 2006: 1/170).

3- Bâblarla ilgili bazı özel başlıklar vermiştir. Bâb başlıklarının altında çoğunlukla o bâbla ilgili özet bilgi sunarak konuya girmektedir. Gerektiğinde bâbda geçen kelimelerin lügat ve ıstılahı açıklamalarını yapmaktadır (Kurtubî, 2006: 1/286).

4- *Sahîhi Müslim* hadislerinin tertip sıralamasına riayet etmiştir. Ancak sıralamada bazı kitapların yerlerini değiştirdiği olmuştur. Bunlardan birisi 'Cihad' kitabıdır. Bu kitabı önemine binaen ve bazı âlimlerin İslam'ın altıncı şartı kabul etmesinden dolayı, 'Hac' kitabının sonuna koyarak sıralamayı bu şekilde değiştirmiştir (Kurtubî, 2006: 1/14, 169).

2.3. el-Müfhim'in Diğer Şerhler Arasındaki Yeri

el-Müfhim ile diğer Müslim şerhleri arasında karşılaştırma yapmak için telif edildikleri zaman, mezhep ve menhec farklılığı bakımından üç eser zikredilebilir. Bunların ilki kendisinden önce yazılan en önemli şerhlerden olan Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *İkmâl'ül-Mu'lim*'i dir. İkincisi, *el-Müfhim*'e en yakın tarihte yazılmış olan Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Minhâc*'i dir. Bu iki eser arasında zaman ve mekân bakımından yakınlık olmakla beraber aralarında mezhep ve menhec farklılığı bulunmaktadır. el-Übbî'nin (ö.

828/1425) *İkmâlü İkmâli'l-Mu'lim'i*, *el-Müfhim*'den sonra yazılmış ve el-Übbî *el-Müfhim*'den büyük oranda istifade etmiştir (es-Sabbağ, 2003: 363-364). Kurtubî'nin talebelerinden olan, meşhur müfessir Ebû Abdullah el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân* adlı tefsirinde hocasından nakillerde bulunmaktadır. Hocasından bahsederken ona saygısını ve minnetini dile getirmektedir. Nakillerinde “Şeyhimiz Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ömer el-Kurtubî'nin *el-Müfhim* adlı kitabında söylediğine göre” diye söze başlar (Kurtubî, 2006: 13/236). Hocasının sözlerini naklederken kısaltma ve üzerinde değişiklik yapmamaya itina gösterir ve hocasının cümlelerini olduğu gibi aktarır. İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'sinde Kurtubî'nin *el-Müfhim*'inden çokça alıntılar yaptığı görülmektedir. Bu alıntılar destekleme mahiyetli veya eleştiri mahiyetli olabilmektedir. İbn Hacer, eserinin sadece ilk cildinde Kurtubî'den 53 alıntı yapmıştır (Kurtubî, 2006: 11/14; 4/18; 5/44; 8/5, 50, 147).

2.4. *el-Müfhim*'in Kaynakları

Kurtubî, kitabının mukaddimesinde; “Bu kitabımızda üstatlarımızdan işittiklerimizi yahut büyük hocalarımızın kitaplarından ulaştığımız bilgileri ve Allah Teala'nın bize lütfundan bahsettiği anlayış ve beceriyi kısaca cemetmeye çalışacağız” demektedir. Kurtubî'nin, hocalarından bahsederken isim bildirmedikleri de olmuştur. Bu durumda “Hocalarımızdan işittiğimize göre” demekle yetinir (Kurtubî, 2006: 1/84; 1/258; 1/525; 2/160). Eserde zikri geçen kitap isimleri kendisinin geniş bir külliyyattan faydalandığını ve bu eserlere muttali olduğunu göstermektedir. Ancak bu eserlere bizzat kendisinin mi baktığını veya başka eserlerden mi isimlerini alıntı yaptığını tespit etmek zordur ve özel bir çalışma gerektirir. *el-Müfhim*'de geçen bazı eserleri şu şekilde ayırabiliriz:

2.4.1 Tefsir Kitapları

İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, İsmail el-Kâdî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Ferra, *Me'âni'l-Kur'ân*, Mekkî b. Ebû Tâlib, *Tefsîru'l-Mekkî*, İbn Cerîr et-Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, Cürcânî *Tefsîru'l-Kur'ân*, Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Kurtubî, 2006: 1/342; 2/141; 3/115; 3/610; 6/149; 7/367; 7/369; 7/379; 7/380).

2.4.2. Hadis ve Siyer Kitapları

İbnü'l-Arabî, *Ârizatü'l-Ahvezî*, Tirmizî, *el-Câmi' u's-sahîh*, Ebû Bekir el-Bezzâr *el-Müsned*, Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, Ebû Muhammed Usaylî, *el-Fevâid*, İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstizkâr*, İbnü'l-Arabî, *el-Kabes*, el-Vâkîdî, *el-Megâzi*, Yunus b. Muğîs, *el-Mev'ib fi şerhi'l-Muwatta*, Ebû Dâvud, *el-Merâsîl*, el-Mâzerî, *el-Mu'lim*, İmam Mâlik, *el-Muwatta*, İbn Abdilber, *es-Sîre*: Kâdî İyâz, *eş-Şifâ bi-(fi)ta rîfi hukûki (fi şerefi)'l-Mustafâ*, Ebû Süleyman el-Hattâbî, *İ'lâmu'l-hadis*, Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim*, İbnü'l-Cevzî, *el-Keşf li-müşkilî's-Sahîhayn*, Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Kasım b. Esbağ, *Müsned*, Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr* Buhârî, *Sahîhi Buhârî*, Ebû Dâvud, *Sünen*, Dârekutnî, *Sünen*, Nesâî, *Sünen*, Mühelleb b. Ebî Süfere, *Şerhu Sahîhi Buhârî*, el-Baci, *Şerhu'l-Muwatta*, Ebû Muhammed Abdülhak, *el-Ahkâmü'l-kübrâ fi'l-hadis* isimli eserleri kaynak olarak kullanılmaktadır (Kurtubî, 2006: 1/112, 115, 116, 125, 138, 139, 281, 383, 505, 507, 529, 592; 2/17, 65, 119, 198, 277, 298, 304, 333, 357, 365, 404, 583, 596; 3/532; 3/80; 3/638, 610, 550, 501, 3/212, 443, 513, 638, 368, 680, 102; 4/212, 480; 5/179, 337, 355, 533, 607, 629; 6/149, 500, 582, 634; 570; 7/380, 379).

2.4.3. Tarih ve Terâcîm Kitapları

İbn Abdülber, *İstî'âb*, Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, İbn İshâk, *Sîre*, İbn Sa'd, *Tabakât*, Halife b. Hayyâd, *Târîh*, Ezdî, *Fütûhu's-Şâm* İbn Abdülhakîm, *Sîretü Ömer b. Abdülaziz* (Kurtubî, 2006: 1/120; 3/691; 3/754; 5/349; 6/376, 572; 7/244).

2.4.4. Fıkıh Kitapları

İbnü'l-Mâcişûn, *el-Mebsût*, İbnü'l Mevzav, *Mevvâziyye*, İbnü'l-Kâsım, *Müdevvene*, İmam Mâlik, *Muvatta*, el-Utbî, *Utbiyye*, Şâfiî, *el-Ûm*, İbn Habîb, *Vâziha*, Ebû Muhammed el-Asîlî, *ed-Delâ'il*, Ebû Bekr İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Kurtubî, 2006: 1/20; 2/21, 206., 85; 3/169; 4/102, 157; 6/149, 514; 7/244).

2.4.5. Lügat Kitapları

İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa*, Sâbit es-Serkusti, *Delâil*, Halil b. Ahmed, *el-Ayn*, Ebû Alî el-Kâlî, *el-Bâri*, İbnül-Kattâ, *el-Efâl*, Herevî, *Garîbeyn*, Abdülhakem el-Kureşi, *el-Muhtasarü'l-kebir*, Hişâm b. Ahmed el-Kenânî, *Müntehab*, Abdülvahid el-Mutrizî, *Yevâkît*, Cevherî, *es-Sihâh*, Sâlebî, *Fıkhu'l-Luga*, Ebû Ubeyde, *Garibu'l-hadis*, Hattâbî, *Garibu'l-Hadis*, İbn Kuteybe, *Garibu'l-hadis*, İbnü's-Sikkît, *İslâhu'l-mantık*, Ebû Muhammed, *Kitâbu'l-ahkâm*, Kâdî İyâz, *Meşâriku'l-envâr*, Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, Aznevî, *'Uyûnu'l-me'âni*, Ali b. Cafer es-Sâdi, *el-Efâl* (Kurtubî, 2006: 1/163, 119, 217, 279; 2/23, 85, 157, 515, 570, 596; 3/26, 27, 138, 213; 4/45, 216, 301, 310, 480; 5/243, 602; 6/174; 7/119, 161, 207, 278, 366, 367, 369, 370, 397, 427).

2.4.6. Muhtelif Kitaplar

Vesim b. Mûsâ b. Firât, *Ahbâru'r-ridde*, İbn Süreyc, *el-Aksâm ve'l-Hisâl*, Kezzâz, *el-Câmî*, Gazzâlî, *İhyâ*, Dûsi, *el-Maksitu'l-hüsna*, İbn Ebû Zeyd, *Nevâdir*, Mekî b. Ebû Tâlib, *Ri'âye*, Ebu'l-A'lâ, *Temhîd*, İbnü'l-Mevvâr, *Tesânîf*, Ebû'l-Velid, *Gâyetü'l-muhtasar*, Şerhistânî, *Nihâyetü'l-Ahkâm fi ilmi'l-keâm*, Ubeydullah Sümeyr, *Sefinetü'n-necât*, İbn Durustevayh, *Tashîhu'l-fasih* (Kurtubî, 2006: 1/173, 539. 4/19, 187; 5/61, 512; 6/45, 126, 537, 677, 693; 7/17).

3. *el-Müfhim*'in Şerh Metodu

Ebü'l Abbâs el-Kurtubî *Telhîs*'ini şerh ederken metot olarak bazı bahisler üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda şerh metodunu sened ve metin olarak iki yönden ele alacağız.

3.1. Sened Tahlili Yapması

Ebü'l-Abbâs el-Kurtubî *el-Müfhim*'de sened tahlili yaparken seneddeki râvîlerin tanıtımı ve cerh-tadil durumları üzerinde durmaktadır. Kurtubî senedde son râvî dışındakileri hafzetmekle birlikte, ihtiyaç duyduğunda bazen senedde geçen diğer râvîler, bazen de metinde geçen kişiler veya diğer kapalı isimler hakkında açıklama yapar. Râvîyi tanıtırken râvî hakkında vahiy nazil olduysa belirtir. Hadiste Resulullah (s.a.v) ile konuşması aktarılmakla birlikte ismi hiç zikredilmeyen kişi hakkında bir malumat varsa bildirir. Senedde künyesiyle zikredilen kişinin kimliğini veya nisbesi verilen kişiye nisbenin verilme nedenini (Kurtubî, 2006: 1/562; 3/48, 50, 127; 6/193) açıklar. Mesela Talha b. Ubeydullah'ın rivayet ettiği hadiste "Saçı başı karışık adamın birisi Necd bölgesinden Resulullah'a (s.a.v) geldi ve ona İslam'dan sordu" (Müslim, 1991, "İman", 11). Burada bu kişinin adı zikredilmemiştir. Kurtubî "Buhari'nin rivayet ettiğine göre Enes'in (r.a.) hadisinde bu kimsenin adı Dimâm b. Sa'lebedir," demek suretiyle ismi beyan edilmemiş kişiyi açığa çıkarmaktadır (Kurtubî, 2006: 1/157, 123, 562; 6/193).

Muhalif görüşün delili olarak zikredilen *Ebü Dâvûd* hadisinin senedinde geçen Ebü'l-Uşerâ'nın gerçek ismini vuzuha kavuşturmaya çalışır. Ebü'l-Uşerâ'nın babasından rivayet edildiğine göre Resulullah'a (s.a.v) "Ey Allah'ın Resülü! (Hayvanı) kesmek, sadece gerdandan ya da boğazdan değil midir? diye

sormuş da Resulullah (s.a.v) "Eğer hayvanı uyluğundan yaralarsan (bu sana) yeter" buyurmuştur. Yezid b. Harun (ö. 206/821) bu durumun zaruret sebebiyle olduğunu kaydetmiştir (Ebû Dâvûd, ts., "Dehaya", 16). Kurtubî Ebü'l-Uşerâ ile ilgili "Bazıları onun ismi hakkında Usame b. Kihdım, bazıları Yesâr b. Bezr veya Belzin demiştir, Udârid /Utârid diyenler de olmuştur. Dedesine nispet edilmiş ve bu açıdan senedde meçhuldür." demektedir. (Kurtubî, 2006: 5/373)

Kurtubî, *Müslim* hadislerinde tam on dört yerde senedinde kopukluk olan 'munkatı' hadisin varlığından söz eder (Kurtubî, 2006: 4/550). Ancak biz bunların hepsini zikretmeden birkaç örnekle yetineceğiz. Amr b. Saîd'ın rivayet ettiği hadiste Sa'd b. Ebî Vakkas (ö. 55/675), malının bir kısmını tasadduk etmek istemiş. Resulullah (s.a.v) ona üçte birini tasadduk edebileceğini ve hatta bunun da fazla gelebileceğini söylemiş..." (Müslim, 1991, "Vasiyyet" 5). Kurtubî'ye göre, bu hadisin sonunda bulunan: (Sa'd b. Havle Mekke'de vefat ettiği için Resulullah (s.a.v) onun hakkında taziyede bulundu) kısım Resulullah'a (s.a.v) ait değildir. Bir görüşe göre bu bölüm Sa'd b. Ebî Vakkas'ın sözüdür. Ancak âlimlerin ekserisinin görüşü Zührî'ye ait olduğu şeklindedir. Kurtubî, *Müslim*'de bulunan bu hadisin bazı tariklerinde inkıta olduğunu; ancak muttasıl yönden de hadisin rivayet edildiğini, dolayısıyla sahih olduğundan bu inkıtan hadise zarar vermeyeceğini dile getirmektedir (Kurtubî, 2006: 4/550).

Ebû Mûsâ'nın rivayet ettiği hadiste Resulullah (s.a.v) "Allah bir ümmete rahmet diledi mi, peygamberlerini kendilerinden önce kabzeder." buyurmaktadır (Müslim, 1991, "Fezail", 24). Kurtubî'ye göre bu hadis *Müslim*'de var olan inkıtalı on dört yerden birisidir. Çünkü İmam Müslim bu senedin başında "Ebû Üsame'den ve ondan rivayet eden İbrahim b. Sa'di el-Cevherî'den bana tahdis edildi" derken sonrasında ise; Ebû Üsame bize tahdis ettiği üzere demektedir. Böylece sened muttasıl olarak hadisin ilk râvîsi olan Ebû Mûsâ'ya ulaştırılmıştır (Kurtubî, 2006, 6/89).

Enes b. Malik'in rivayet ettiği hadiste "Resulullah (s.a.v.), bıyıkları kısaltmada, tırnakları kesmede, koltuk altlarını yolmada, etek tıraşı yapmada kırk günü aşmamamızı istedi," (Müslim, 1991, "Taharet", 51) buyrulur. Kurtubî'ye göre, aslında bunun en uzun müddet olarak algılanması gerekmektedir. Yoksa âlimlerce bunun herhangi bir tahdidi yoktur. Ancak bu hadisin senedinde Cafer b. Süleyman bulunmaktadır. Ukaylî'nin ifadesiyle onun hadisinde şüphe vardır. Ebû Ömer'e göre de kötü ezberi ve çokça yanılması sebebiyle onun hadisi hüccet değildir (Kurtubî, 2006, 1/515).

İmam Müslim'in, Ebû Mûsâ el-Eşari'nin rivayet ettiği hadisin başka bir tarikinde zikrettiğine göre senedinde "Şeyban b. Ferruh, es-Sâ'ik b. Hazn'den, o da Matar el-Verrâk'dan o da Zehdem el-Cermi'den o da Ebû Mûsâ'dan bize rivayet etti," (Müslim, 1991, "Eymân", 7) denilmektedir. Kurtubî'ye göre, bu sened değerlendirmeye açıktır. Dârekutnî bu hadisi Müslim'in metodu üzerine incelemiş ve şu sonuca varmıştır: İbnü's-Sâ'ik ve Matar'ın her ikisi de kuvvetli kişiler değildir. Aslında Matar Zehdem'den hadis almamıştır. Bana göre bu olay Müslim açısından ayıplanacak bir durum değildir. Kitabına da bundan dolayı bir kusur isnadı yapılamaz. Çünkü bu hadisi başka sahih yollardan da rivayet etmiş ve sonrasında bu senedle ayrıca bu hadisi nakletmiştir. Maksat hadiste geçen ziyadeye vurgu yapmaktır. Aslında Müslim hadis senedlerini üç kısma ve üç tabakaya bölmüştür. Burada zikredilen sened son tabaka yani bir öncesinden daha düşük üçüncü tabakadan bir senedir. Buradan da anlaşılacağı gibi bazılarının iddia ettiğinin aksine İmam Müslim kitabına üçüncü tabakadan da sened koymuştur (Kurtubî, 2006, 4/630).

H. Aişe'nin (r.anhâ) rivayet ettiği hadiste; (Müslim, 1991, "Mukaddime", 6) Resulullah (s.a.v) insanlara layık oldukları konumlara göre değer verilmesini istemiştir. Kurtubî'ye göre, bu hadisi Aişe'den (r.anhâ) Meymûn b. Ebû Şeybe rivayet etmiştir. İbnü'l-A'rabi, Ebû Dâvûd'dan aktardığına göre Meymûn Aişe'yi

(r.anhâ) görmemiştir. Bu durumda bu hadis munkatıdır. Ebû Dâvûd'un fark ettiğini Müslim fark edememiştir. Eğer fark etseydi bu hadisle, mürsel hadisle amel etme dışında istidlal etmezdi" (Kurtubî, 2006, 1/126) demektir.

Abdullah b. es-Sa'dî el-Maliki'nin rivayet ettiği hadiste; (Buhârî, 1993, "Ahkâm" 17) sadaka mallarından talep edilmeden ikram edilen şeyden hem yenilir hem de sadaka verilebilir şeklinde geçer. Kurtubî'ye göre, Müslim'deki bu hadisi es-Sâib b. Yezid, İbn Sa'd'den rivayet etmiştir. Burada inkıta vardır. Bu ikisinin arasında Nesâî'nin ve başkalarının söylediğine göre bir kişi daha vardır. Bu da Huveydip b. Abduluzza'dır. Bu senedde beş tane sahabe vardır ve bunlar birbirlerinden rivayet etmektedirler. Bu sahabiler es-Saib, Huveydip, Abdullah b. es-Sa'dî ve adı Kudame veya Amr olan es-Sa'dî'dir (Kurtubî, 2006, 3/91).

3.2. Cerh ve Ta'dil Yapması

Kurtubî hadislerin senedlerindeki veya şerh sırasında muhaliflerin görüşlerinde geçen hadis senedlerindeki bazı râviler hakkında yeri geldikçe bilgi verir, cerh ve ta'dil yönünden bizatihi kendisi de değerlendirme yapar. Kullandığı cerh ve ta'dil lafızları anlaşılabilir ve genellikle birkaç kelimedden ibarettir. Örneklerle konuyu şöyle açıklayabiliriz; Abdullah b. el-Muemmil: Bu kişinin ezber yönü kötüdür. Abdullah b. Zeyd b. Eslem: Bu kişinin hadisiyle ihticac edilmez. Abdurrahman b. Beşîr: Ebû Muhammed Abdulhak'ın bildirdiğine göre; bu kişi meçhuldür. Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem: Hadisleriyle ihticac edilmez. Abdülkerim b. Ümeyye: O zayıf birisidir. Amr b. Ebû Seleme: Bu kişi bazılarınca zayıftır. Amr b. Şuayb: Ebû Ömer onun hadisini sika birisinden rivayet etmek kaydıyla sahih görmektedir. Bu hadiste kendisinden rivayet eden kişi, İbn Aclân'dır, o da sika birisidir. Cafer b. Süleyman: Ukaylî'nin ifadesine göre, hadisi sıkıntılıdır. Ebû Amr'a göre ise, bu kişi kötü hıfzından ve çok yanılmasından dolayı hüccet değildir. Ebû Maşer Nuceyh: Bu kişi insanların çoğunluğu tarafından zayıf görülmektedir. Zayıflığına rağmen hadisleri yazılır. Ebû Zubeyr: Ebû Zubeyr'in Câbir'den işittiğini söylemek suretiyle rivayet ettiği hadisi kabul edilir ancak işittiğini söylemeden rivayeti kabul edilmez. Çünkü Câbir'den rivayet ettiklerinde tedlis yapmaktadır. Ebü'l-Mu'temer: Ebû Dâvûd'un bildirdiğine göre, bu kişi meçhul birisidir. el-Kelbî: Bu kişi kezzaptır, yalancıdır. el-Muğîre b. Müslim: Hadis bakımından en salih ve el-Muğîre b. Ziyad'ın hadisinden daha sahih olandır. Ğasl b. Süfyân: Bu kişi zayıftır. Humeyd b. Hânî: Bu kişi meşhur birisi değildir, İmam Buhârî Humeyd b. Hanî'yi zikretmiştir. Onun hakkında "O Mısırlı'dır." demiştir. Abdurrahman el-Hubuliy' den ve Amr b. Malik'ten hadis sema etmiştir. Kendisinden de Hayve b. Şüreyh ve İbn Vehb hadis sema etmiştir. İbn Aclân: O sika birisidir. İbn Şehâb: Hadis hıfzı dikkate alınmayanlardandır. İbnü's-Sa'ik ve Madar her ikisi de kuvvetli kişiler değildir. Mübeşşir b. Ubeyd: Metruk birisidir. Mücalid: Zayıf birisidir. Muğîre b. Ziyâd: el-Muğîre'den hadis bakımından daha salihdir. Muhammed b. İshak: Rivayet ettiği hadis ile ilgili olarak, eğer o rivayet onun olmamış olsaydı hadis İbn Hubeyb için hüccet olacaktı. Muhammed b. Ömer b. Abdülaziz b. Abdurrahman b. Avf: Bunun hadisi İbn Ebû Hatim'in bildirdiğine göre zayıftır. Müslim b. Hâlid ez-Zencî: Onun hadisiyle ihticac edilmez. Salih Mevla et-Tev'eme: Hadisinin başı ile sonu çelişkilidir. İmam Malik bunun hakkında sika olduğunu söylerken, başkaları ise ihtilattan önce naklettiklerinin sahih olduğunu ifade etmişlerdir. Süveyd b. 'Afele: O müdellis birisidir. Süleyman b. Mûsâ el-Eşdek: Bu kişi hadis konusunda, sika ve imamdır. Umare b. Hârise: Meşhur râvilerden değildir (Kurtubî, 2006, 1/515; 2/198, 382, 539, 633, 629; 3/385, 444, 748; 4/125, 433, 627; 5/76, 77, 78, 150, 184, 189, 205, 223, 238, 239, 347, 396, 630). Ubey b. Feyrûz Abdü'l-Berrâ: Kurbanlıkların kusurlarına dair nakletmiş olduğu tek bir hadis ile tanınmaktadır.

3.3. Metin Tahlili Yapması

Müellif Arapça lafızlar açısından öncelikle hadislerin kelimelerinin zaptını kontrol eder ve en doğru zaptın nasıl olması gerektiği konusunda detaya girerek çözüm arar. Her ne kadar kelime zaptları üzerinde derin bilgisi olduğu gözlemlenmekte ise de bazen unuttuğu veya hatırlayamadığını ileri sürdüğü kapalı yerler de olmaktadır. Arkasından Arap dili âlimlerinin, lafızların manalarıyla ilgili görüşlerini sunar. Kelimelerin farklı manalarına yer verir. Sonra bu ifadeler arasında kendi tercihini ortaya koyar. Bazen kelime açıklarken *Telhîs*'te olmayan; ancak *Sahîh*'in içinde bulunan bazı kelimelere de değinmek için *Telhîs* dışına çıkar. Ana kaynak *Sahîh-i Müslim* kitabını kastederek "Ümm" kitabında şöyle geçmektedir: diyerek oraya yönlendirir. Bazen de "*Telhîs*" ve "*Ümm*" dışına çıkmak suretiyle herhangi bir kelimeyi izah ettiği de olmaktadır (Kurtubî, 2006, 2/12, 520; 3/68, 69; 5/586; 6/102, 617, 632, 7/55, 311).

Kurtubî'nin, metin tenkidinde dikkat ettiği hususlardan biri râvînin, rivayet ettiği hadis ile yaptığının uyumlu olup olmadığıdır. Hz. Aişe'nin (r.anhâ) rivayet ettiği hadiste Resulullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: "Allah Teala, namazı farz kılınca iki rekât olarak farz kılmıştır. Sonra mukim için (dörde) tamamlanmış ve yolcu için aynen sabit kalmıştır." Kurtubî'ye göre, bu hadis Aişe'nin (r.anhâ) kendi uygulamasıyla uyuşmamaktadır. Çünkü o, yolculukta namazları tam kılardı. Bu söylem Hz. Ömer, İbn Abbâs, Cubeyr b. Mut'im gibi diğer sahabilerin söylemleriyle de uyuşmamaktadır. Onlara göre namaz; mukim için dört rekât, yolcu için de iki rekât olarak farz kılınmıştır. Bu konuda yine *Müslim*'de İbn Abbâs'tan gelen başka rivayette İbni Abbâs Resulullah'tan (s.a.v.) şöyle rivayet etmiştir: "Allah, namazı Nebî'nin (s.a.v.) dilinden hazarda dört, seferde iki, korku zamanında da bir rekât olarak farz kıldı" (Müslim, 1991, "Müsâfirîn", 1). Bu mana aynı zamanda ayeti kerimenin manasına da uygun düşmektedir: "*Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler, sizin apaçık düşmanınızdır,*" (en-Nisâ 4/101) buyrulur. Ayrıca Resulullah (s.a.v) yolcu için namazın kısaltılmasını Allah'ın bir sadakası olarak da değerlendirmiştir (Kurtubî, 2006, 2/323).

Metin tenkidi sebebiyle Kurtubî rivayet karşılaştırmalarına da yer vermektedir. Buhârî ve Müslim'in ortak naklettikleri rivayetlere teslimiyet göstermektedir. Böyle olmayan ve diğer kaynaklarla ihtilafli olan bazı rivayetlerde az da olsa Müslim'in naklini (Buhârî'ye nispeten) zayıf olarak değerlendirdiği görülmektedir. Buna benzer bir şekilde Kurtubî'nin bazen başka kaynaklardaki hadisleri Müslim'in rivayetlerine tercih ettiği olmaktadır (Kurtubî, 2006, 3/239; 5/147).

Meymûne bt. el-Hâris'in rivayet ettiği hadiste, kendisi bir cariyeyi azat edince Resulullah (s.a.v) kendisine "*Keşke onu teyzelerine verseydin daha büyük sevap alırdın*" buyurmuştur (Müslim, 1991, "Zekât", 44), Burada sadakanın akrabalara verilmesinin köle azat etmekten daha büyük sevap olduğuna işaret edilmiştir. *Sahîh Müslim*'de bu rivayet "أحوالك" "dayılarına" diye geçer. *Buhârî* de Asîli rivayetinde "أحوالك" "kız kardeşlerine" şeklinde yer almaktadır. Belki de bu daha sahih olmaktadır. *Muvatta*'daki rivayet de "أعطها لاختك" "kız kardeşine ver" şeklindedir (Kurtubî, 2006, 3/47).

Ebû Abdurrahman'ın rivayet ettiği hadiste Resulullah (s.a.v) ait bir cariyeye zina etmiş ve Resulullah (s.a.v) de Ali'ye (r.a.) zina eden cariyeye celde (sopa ile dayak) cezasını uygulamasını emretmiştir. Kurtubî olaya farklı açıdan yaklaşarak şöyle der: Burada bahsi geçen cariyeye, *Ebû Dâvûd* rivayetinde Resulullah'ın (s.a.v) ailesine ait bir cariyeye olduğundan söz edilerek bu cariyenin Peygamberimizin kendisine değil, ailesinden birisine ait olduğu ifade edilmektedir. Bu durumda *Ebû Dâvûd* rivayeti *Müslim* rivayetinden daha uygun ve daha güzel olmaktadır. Çünkü Resulullah'ın (s.a.v) ailesine ait bir

cariyeye böyle abes bir işi yakıştırmak uygun olmamaktadır (Kurtubî, 2006, 5/124).

Ebû Said el-Hudrî'nin rivayet ettiği hadiste Ali b. Ebî Tâlib, Yemen'den Resulullah'a (s.a.v) tabaklanmış bir meşin torba içinde henüz toprağından tasfiye edilmemiş altın külçesi gönderdi. O da bunu dört kişi (yani) Uyeyne b. Bedr, el-Akra b. Habis, Zeydü'l-Hayl -dördüncüsü de ya Alkame b. Ulâse yahut da Amir b. et-Tufeyl olacak- arasında taksim etti. “Dördüncü kişi ya Alkama b. Ulâse ya da Amir b. et-Tufeyl idi” “والرابع إما علقمة بن علاثة وإما عامر بن الطفيل” şeklinde geçmektedir. Kurtubî: “Burası râvî açısından bir şüphe ve vehimdir. Burada Amir'in zikredilmesi hatadır. Amir bu olaydan yıllar önce vefat etmiştir. Bu olaya şahit değildir. Doğrusu ve olması gereken ise başka bir hadiste şüpheye meydan vermeden zikredilen bu kişinin; Alkame b. 'Ulâse olduğudur” (Kurtubî, 2006, 3/111). Görüldüğü gibi Kurtubî, rivayette geçen iki kişi arasındaki vehmi başka bir rivayetten tercih yapmak suretiyle netleştirmiştir.

Kurtubî, Fatıma bt. Kays hadisinde (Müslim, 1991, “Talâk”, 36) Ebû Amr b. Hafs'ın; hanımını boşadığı, vekili ile hanımına mut'a/mehir olarak arpa gönderdiği, ancak hanımının bunu küçümseyip kabul etmediğini anlattıktan sonra şu noktaya işaret eder: Burada doğrusunun “وكيله” “vekili” lafzı yerine diğer müfesser rivayetlerde açıklandığı gibi; “وكيليه” “iki vekilini” olduğunu bildirmektedir. Çünkü bunların el-Hâris b. Hişam ve İyâş b. Rabia olduklarını söylemektedir (Kurtubî, 2006, 4/267).

Yezid b. el-Es'am'ın rivayet ettiği hadiste yeni evlenen birisi Yezid b. el-Es'am'ı yemeğine davet etmiş ve onlara yemek için on üç adet keler sunmuş. Kimileri bunlardan yemiş, kimileri ise yememiştir. Ertesi gün İbn Abbâs'la karşılaştığında keler hakkında ona sormuş. İbn Abbâs şöyle demiş: “Teyzem Ümmü Hafid, Resulullah'a (s.a.v) yağ, keş ve birkaç keler hediye etti. O yağ ile keşten yedi, ama keleri öğrendiği için ondan yemedi. Bu hayvan, Resulullah'ın (s.a.v) sofrasında yenmiştir. Haram olsaydı Resulullah'ın (s.a.v) sofrasında yenmezdi (Müslim, 1991, “Sayd”, 46). Kurtubî burada geçen Ümmü Hafid ile ilgili şunları söyler: En tanındığı şekliyle onun ismi Hüzeyle'dir. Ebû Amr, onu *es-Sahabe*'de bu şekilde kaydetmiştir. en-Nesefî'nin Buhârî'deki rivayeti de bu şekildedir. Bunun dışındaki rivayetlerde râvilerce ızdırap vardır. Çünkü o râvilerden bazıları “Hüfeyde” bazıları “Ümmü Hüfeyde”, bazıları “Ümmü Hüfeyd” veya “Ümmü Hamid” derken, bazı Buhârî râvileri de “Ümmü Huzeyfe” demiştir. Kurtubî bunun doğrusu ilk tercih olan “Hüzeyle'dir” der (Kurtubî, 2006, 5/233).

Ebû Vail'in rivayet ettiği hadiste (Müslim, 1991, “Cihat”, 94) Hudeybiye gününden bahsedilmektedir. Bu hadisin bir başka rivayetinde geçen bir lafızda “ما فتحنا” cümlesi yerine, Buhârî'de de rivayet edildiği şekliyle “ما سدنا” olmalıydı, burada râvî yanlışmıştır” demektedir (Kurtubî, 2006, 3/642). Kurtubî açıklamasına şöyle devam etmektedir: “Câbir b. Abdullah'ın rivayet ettiği hadiste (Müslim, 1991, “Salatu'l-iyd”, 4) geçen “سِبْطَةُ النِّسَاءِ” (kadınların hayırlısı) ibaresi; “çoğunluk hocalarımızın iddiasına göre *Müslim* rivayetinde değiştirilmiştir. Doğru olan şekli ise; “سِبْقَةُ النِّسَاءِ” olmasıdır” (Kurtubî, 2006, 2/531).

Enes'ten gelen rivayette; Resulullah'ın (s.a.v) elinde bir gün gümüş yüzük gören olmuş ve sahabiler hemen gümüş yüzük yaptırmışlar ve sonra Resulullah (s.a.v) elindeki yüzüğü parmağından atınca onlar da yüzüklerini atmışlar (Müslim, “Libas”, 17). Kurtubî olayla ilgili şu açıklamayı yapar: Bu rivayeti Hz. Enes'ten İbn Şihâb rivayet etmiş olup bu mana bütün hadisçilerce İbn Şihâp'tan bir vehim olarak kabul edilmiştir. Resulullah'ın (s.a.v) atmış olduğu yüzük İbn Ömer hadisinde olduğu gibi altından yapılmış olan yüzüktür. Yoksa hadisin manasında anlaşılabilceği gibi, gümüş olan yüzük değildir. Kâdi İyâz bunu böyle söylemiştir (Kurtubî, 2006, 5/412, 413).

Resulullah (s.a.v) yüzü (ateşle) dağlanmış bir eşek gördü ve bunu iyi karşılamadı. İbn Abbâs bunun üzerine “Allah'a yemin olsun ki ben, bundan böyle hayvanın yüzünden uzak bir yerine damga

vuracağım.” dedi. Kendisi, eşeğinin kalçalarına damga vurulmasını emretmiştir. Böylece hayvanların kalçalarına damga vuranların ilki olmuştur (Müslim, 1991, “Libas”, 29). İbn Abbâs’ın rivayet ettiği bu hadiste sözü söyleyenin sanki haberi rivayet eden İbn Abbâs olduğu bildirilmektedir. Aslında bu doğru değildir. Doğru olan Buhârî’nin *et-Tarih*’inde ve Ebû Dâvud’un *Sünen*’inde bunun, İbn Abbâs’ın değil, babası Abbâs’ın sözü olduğu ifade edilmektedir (Kurtubî, 2006, 5/438).

3.4. Hadisleri Şerh Etmesi

Kurtubî, hadisleri şerh ederken değişik içerikler kullanır. Bazen hadislerde geçen kelimeleri ayetlerle, bazen şiirlerle, bazen âlimlerin sözleriyle, bazen toplumun ortak örfi kullanımı gibi yollarla, bazen değişik mana ihtimallerini sayarak açıklar. İşte bu nedenle bu başlık altında Kurtubî’nin *el-Müfhim*’de hadis şerhçiliği kapsamında öne çıkan şerh anlayışı incelenmiştir (Kurtubî, 2006, 3/58, 98, 114, 127, 128, 675, 690, 739; 6/21, 22, 666, 689).

3.4.1. Hadislerin Sebeb-i Vürûduna Değınmesi

Kurtubî’nin hadislerin sebeb-i vürûduna az da olsa yeri gelince değınerek şerh ettiği ve konuya açıklık getirmeye çalıştığı görülmektedir. Örnek olarak “*Bir mümin bir delikten iki defa ısırlmaz.*” hadisini izah ederken bu hadisin söylenme gayesi ile ilgili şu olayı anlatır: Şairin birisi Resulullah’ı (s.a.v) şiirinde hicvetmiş ve bu kişi Bedir savaşında yakalanmış, esir edilmiş ve Peygamberimize (s.a.v) getirilmiş. Sonucunda tekrar bu yanlışa düşmeyeceğine dair Resulullah’a (s.a.v) söz vermiş, bu sözü üzerine de affedilmiş ve serbest bırakılmıştır. Fakat bu kişi maalesef daha önce devam ettiği bu yanlışı terk etmemiş ve aynen tekrarlamaya devam etmiştir. İkinci defa Uhud savaşında bu kişi yakalanmış ve Resulullah’ın (s.a.v) huzuruna çıkartılmış, tekrar özür dilemiş ve aynı yanlışa düşmeyeceğine söz vermiş. Ancak bu defa söz verse de kendisini bekleyen cevap “Bir Müslüman aynı delikten iki defa ısırlmaz” şeklinde olmuştur (Kurtubî, 2006, 6/31; 2/623).

3.4.2. Kapalı Olan Manaları Açıklığa Kavuşturması

Kurtubî, hadiste muğlak, kapalı ifadelerle açıklık getirerek bu kapalılığı ortadan kaldırır. Örnek olarak; hadiste bir sahâbinin Hz. Peygamber’den alacağını anlatırken kullandığı “Resulullah (s.a.v) bana olan borcunu ödedi ve bana ziyade de verdi.” sözündeki borcun ne olduğunu Kurtubî; Resulullah’ın (s.a.v) satın aldığı devenin kıymetinden doğan borcu olarak açıklar. Meselenin aslını şöyle izah eder: “Resulullah (s.a.v) Medine’ye dönüşü sırasında sahibinden bir deve satın almış ve Medine’ye varınca deve sahibine hem deveyi hem de bir kırat fazlasıyla devenin ücretini ödemişti. İşte olay bu şekilde olmuştur,” demektedir (Kurtubî, 2006, 2/354).

3.4.3. Fikhî Hükümler Çıkarması

Kurtubî’nin, hadisleri şerh ederken bazen kendi fikhî görüşlerini de açıkça beyan ettiği görülmektedir. Görüşlerinde çoğunlukla Maliki mezhebini tercih eder, (Kurtubî, 2006, 2/22, 514, 529; 3/52; İbn Ferhûn, 1996, 1/240; Zirikî, 1969, 1/186) bunları sıralama ve değerlendirmede İmam Mâlik’e ağırlık ve öncelik verir. Âlimlerin hükümleriyle ilgili kullandıkları delillerin neler olduklarından ve bu delillerden nasıl hüküm çıkarttıklarından bahseder. İmam Mâlik hakkında oluşabilecek yanlış anlayışları gidermeye, onu ve mezhebini savunmaya yönelik çaba gösterir; böylece ona dair önyargı ve yanlış anlamaların önüne geçmeyi amaçlar. Ebû Hanife’yi (ö. 150/767) bazen desteklemekte, bazen de yermektedir. Hatta hadis ehline sahih olmayan hadisle amel etmekle bile suçladığına rastlamak mümkündür. Bazı Hanefileri bir esasa dayanmayan, lügate uymayan teviller yapmakla suçlamaktan

kaçınmaz. Ebû Hanife ve ashabının Medine'de avlanmanın ve ağacı kırıp koparmanın Mekke misali haram olmadığını söylemelerini hadisle ve hadis nakliyle çok az işğal etmeleriyle alakalı olarak görür ve içine düştükleri bu durumu eleştiri konusu yapar. Bunun gibi, Dâvûd ez-Zâhiri'yi de (ö. 270/884) yeri geldiğinde eleştirir. Çok farklı dozlarda eleştiri yaptığı durumlar olsa da itidali elden bırakmamaya gayret eder (Kurtubî, 2006, 1/597, 598; 2/105, 522, 368, 377; 3/22, 431, 481; 4/434, 583; 5/188).

Kurtubî, ihtilaf durumlarında farklı görüşleri de aktarır. Örneğin; 'Kitabü'l-cenâiz' bölümünde, ölen bir kimsenin cenazesinin yıkanması konusunda ihtilaf olmadığını söyler. Ancak bu yıkamanın hükmü ile ilgili âlimler arasında farz mı yoksa müekket sünnet mi olduğu konusunda ihtilaf bulunmasından söz eder (Kurtubî, 2006, 2/592).

Kurtubî'nin bazı hadislere tek yönlü yaklaşmakla birlikte, onların anlamını açıklarken çok boyutlu bir değerlendirme sürecine girdiği görülmektedir. *Kitâbü's-Sâlat* bölümünde, Kur'ân okunduğunda teğanni yapılmasıyla ilgili hadisin ardından, konuyla bağlantılı bir başka rivayet sunar. Bu rivayette geçen "Kur'ân'la teğanni yapmayan bizden değildir" ifadesini tevile açarak, olası anlamlarını şöyle sıralar: Birincisi, Süfyan'ın yorumladığı gibi, Kur'ân okuma yoluyla kişinin iç huzuruna erişmesi ve bu sayede şarkı gibi dünyevî şeylere ihtiyaç hissetmemesidir. İkincisi, Kur'ân'ı okumayı tıpkı bir şarkı gibi sürdürmek, onu okurken müzikten alınan tat gibi derin bir manevi haz elde etmektir. Üçüncü anlam ise Kur'ân tilaveti sırasında sesi yükselterek makamlı bir okuma gerçekleştirmektir. Müellif, bu hadisin ravisi olan sahâbînin de rivayeti aynı şekilde yorumlayıp tefsir ettiğini ifade eder ve bu yorumu tercih edilen görüş olarak sunar. Zira Araplar, bir kimsenin sesini yükseltip makamlı ve ezgili bir şekilde okumasını "ğina yapmak" şeklinde tanımlamaktadır (Kurtubî, 2006, 2/423).

Kurtubî, hadisler arasında taarruz olduğu durumlarda hadisler arasında cem yapar. '*Kitâbü's-salât*'ta geçen Enes b. Mâlik'in rivayet ettiği hadiste; "Resulullah (s.a.v) bir hastalığı sırasında, oturarak namaz kılmış ve arkasında bulunanlar da oturarak namaz kılmışlardır." Başka bir rivayette ise; "Sahabiler ayakta namaz kıldılar, Resulullah (s.a.v) onlara işaret ederek oturmalarını istemiştir." şeklinde geçmektedir. Bu durumda iki hadis arasında ihtilaf doğmaktadır. Bu ihtilafı şu şekilde gidermeye çalışır: Sahabiler arasında bazıları oturarak namaz kılmışlar, bunu bize Hz. Enes b. Mâlik haber vermiştir. Aralarında ayakta namaza başlayanlar da varmış, bunu da bize Aişe (r.anhâ) haber vermiştir. Bu cem'in arkasından da şu ihtilaf ortaya çıkar: Kılınan bu namaz nafîle bir namaz mı yoksa farz bir namaz mıydı? Açıkçası bu, farz bir namazdı. Çünkü hadiste "Namaz vakti geldi" diye bahsedilmektedir (Kurtubî, 2006, 2/46).

3.4.4. Hadislerden Hüküm İstinbâtı

Kurtubî, çoğu zaman hadislerin şerhini çok faydalı, yönlendirmeler ve irşatlarla bitirmektedir. Bazen "burada iki vecih vardır" şeklinde ifadesinden sonra birinci vecih, ikinci vecih şeklinde konuyu açıkladığı görülmür. Bazı hadislere özel ilgi gösterir. Câbir hadisi hakkında "Bu hadis pek çok hükümler içermekte ve çok derin fıkıh hükümlerini kapsamaktadır. Hatta âlimler bunları tespit etmiş, telif etmiş, saymış ve hatta yüz elli küsur hükme kadar çıkartmışlardır, daha titiz olursa daha da artması mümkündür" der (Kurtubî, 2006, 1/121; 3/321; 6/576).

Bazen hadisleri yorumlarken "İşte bu; bizlere, Resulullah'ın (s.a.v) doğruluğunu ve gerçekçiliğini göstermektedir." şeklinde değerlendirme yapar. Mesela Cebrail'in (a.s.) bir insan şeklinde Resulullah'ı (s.a.v) ziyaretinden, "işte biz buradan, meleklerin diledikleri zaman diledikleri bir kimsenin suretine girebileceklerini anlamalıyız" diyerek yorumunu da ayetle (Meryem 19/17) destekler. Ayrıca "buradan

şu delil çıkmaktadır; âlim, yönetici ve yüksek mevki sahiplerinin yanlarına girildiği zaman, güzel elbiseler ve güzel kılık ve kıyafetle girilmesi gerekir, burada Cibril (a.s.) bu örnek davranışı sergilemektedir” diyerek söylediğinin delilini ve dayanağını izah eder (Kurtubî, 2006, 1/137, 152).

Kurtubî, bazen hadislerden çıkardığı meseleleri sıralar: Mesela, kiblenin Beytü'l-Makdis'ten Mekke'ye döndürülmesi ile ilgili hadiste birinci mesele: Sünnetin Kur'ân'la neshidir. İkinci mesele: haberu'l-vahidle kesin sabit bir hükmün kalkmasıdır. Üçüncü mesele: neshin Şari' tarafından yapıldığında kendisine nesih ulaşmayanların durumunun nasıl olacağıdır. Dördüncü mesele de: haberi vahidin kabul edilmesi gerektiğidir, şeklinde bunları sıralar (Kurtubî, 2006, 2/126).

Kurtubî, delil dışına çıkarak bir konuda tahdit koymaya karşı sert bir tavır takınmaktadır. Mesela cuma namazında cemaat sayısı ile ilgili adet şartını da eleştirir ve bu konuda belli bir sayı getiren veya koyan mezheplerin görüşlerini kabul etmez. Cemaat adetiyle ilgili söylenenlerin hiçbir dayanağının da bulunmadığını iddia eder. Örnek olarak akilenin ödemesi gereken diyetin miktarının akileye nasıl paylaştırılacağı ile ilgili mezheplerin görüşlerini aktarırken farklı farklı cevaplarla karşılaşır ve kendisi bu konuda İmam Ahmed'i tercih eder. İmam Ahmed'e göre bu miktar herkesin gücü nispetinde olur. Oysa diğerleri miktar belirlemiş olduğundan Kurtubî, “bu konuda ölçü koyanların ölçü koyabilmek için yeni bir şeriata ihtiyacı vardır” diyerek bu durumu eleştiri konusu yapar. Hadislerde bir konuda ölçü konulmamış ise ve bu konuda âlimler belirli bir ölçü ifade etmişlerse o bunu yapanlar için, ‘bunlar yeni şer’î hükümler koyuyorlar’ diyerek âlimleri tenkit edici ifadeler kullanmaktadır. Bir başka örnekte cuma günü içerisinde duaların kabul edildiği zamanla ilgili belli bir vakte bağlı olarak söylenenlerin gerçeği yansıtmadığını, aslında bu zamanın kadir gecesi misali saklı olduğunu söyleyerek, hadislerde geçen manalar dışında söylenenlere itibar edilmemesi gerektiğini ısrarla vurgular (Kurtubî, 2006, 2/107, 494, 500; 5/68).

3.4.5. Kendi Hayatından Örnek Vermesi

Kurtubî'nin bir hadisi açıklarken kendi hayatından örnek vermek suretiyle izah ettiğini görmek de mümkündür. Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği hadiste, adamın birisi Resulullah'a (s.a.v) gelerek kendisini akrebin ısırıldığını ve Resulullah'ın (s.a.v) kendisine “*Yatmadan önce Allah'ın yarattığı şeylerin şerrinden Allah'a sığınsaydın*” manasında hadisi hatırlatıp (Müslim, 1991“Ezkâr”, 55) bunu okusaydın sana zarar vermezdi buyurduğunu nakleder. Kurtubî, “bu konu benim adıma delil ve tecrübe ile sabittir” der. Başından geçen bir olayı bu hadisi şerhi bağlamında şöyle anlatmaktadır: “Bir defasında beni de akrep ısırıştı ve kendi kendime; şimdiye kadar başıma böyle bir şey gelmedi de bu defa neden ısırıldım diye düşündüm, neticesinde duayı yapmadan uyuduğumu hatırladım” der (Kurtubî, 2006, 7/36, 37).

3.4.6. Tarihi Konuları Değerlendirmesi

Kurtubî, tarihi konularda da yer yer kendisini göstermektedir. Hz. Ömer'in şehit edilmesini ve Hz. Ömer'le beraber ayrıca Ebû Lu'lu'un dokuz kişiyi, bir rivayette de yedi kişiyi şehit ettiğini, toplam ölümlerle beraber on üç kişiyi yaraladığını genişçe anlatır, Kureyş ve bütün Mekke ehlinin Resulullah'a (s.a.v) karşı onun kendilerine teslim edilmesine kadar mukataat yapmalarını, kendi aralarında aldıkları kararları bir sayfaya yazmalarını ve Kabe'nin duvarına asmalarını anlatır (Kurtubî, 2006, 1/192; 2/169).

er-Rıdvan biatından bahseder, nerede geçtiğini, neden yapıldığını anlatır. Akabe gününden ve bugün de olanlardan bahseder. Mervan b. Hakem'in halifeliğini ve o dönemde iki halifenin birden iş başında olduğunu, ancak daha sonra yerine geçen oğlu Abdulmelik'in bu ikiliği önlediğini söyler. Kabe'nin

yeniden inşasından bahseder. Vüfûd senesini anlatır, bu senede neler olduğunu dile getirir. Rumlara neden "Beni Esfar" dendiğini farklı görüşler aktararak bildirir. Peygamberimizin halasından, Kıbrıs gazvesinden ve olayın Osman b. Affan'ın halifelîği zamanında h. 28 yılında olduğundan bahseder. Türklerden şikayetçi olduğunu, Türklerin bu zamanlar kâfir olduğunu dile getirir (Kurtubî, 2006, 1/169, 312; 3/356, 436, 437, 438, 611, 654, 754; 7/218).

Ebû İshak'ın rivayet ettiği hadiste "Resulullah (s.a.v) 19 gazveye katılmıştır. Zeyd b. Erkam bunlardan 17 gazveye iştirak etmiştir" (Müslim, 1991, "Cihat", 143 (No. 254). Kurtubî'ye göre, bütün bu bilgiler siyer ve tarihçilere göre yanlıştır. İbn Sa'd *et-Tabakât* kitabında "Resulullah'ın (s.a.v) gazvelerinin 27 olduğunu; seriyyelerinin 56, bir rivayette ise 46 olduğunu söyler. Resulullah (s.a.v) Bedir, Uhud, Mureysî, Hendek, Hayber, Kureyzâ, Fetih, Huneyn, Tâif'te savaşmıştır. Bazı rivayetlerde ise; Beni en-Nedîr, Hayber dönüşü Vadi'l-Kurâ ve el-Ğâbe'de de savaşmıştır. Kurtubî bu açıklamadan sonra; "doğrusunu Allah bilir ama Zeyd b. Erkâm'ın ve diğerlerinin bildirdikleri 19 defa, 17 defa yahut 16 defa gibi rakamlar sadece kendi bilgilerinden ya da duyduklarında ibarettir" der (Kurtubî, 2006, 3/511, 691).

3.4.7. Hadislerde Geçen Ayetleri Tefsir Etmesi

Hadislerde geçen ayetleri tam bir müfessir edasıyla yer yer açıklar. İbn Abbâs (ö. 68/687-88), Mücâhid (ö. 103/721), Dahhâk (ö. 105/723), Katâde (ö. 117/735) gibi müfessirlerden rivayetler aktararak rivayet tefsiri, bununla beraber kendi birikimlerini ve ilmi melekelerini kullanarak da yerine göre dirayet tefsiri yapmaktadır. Bazen kurra yönünü ortaya koyarak ayetlerin tefsirleri dışında kıraatleriyle de ilgilendiği olmaktadır (Kurtubî, 2006, 1/108, 6/658, 659).

3.4.8. Geçmiş İlahi Kitaplardan Alıntı Yapması

Kurtubî, geçmiş ilahi kitaplardan yer yer alıntılar yapmaktadır. Sözüne başlarken bazen "Kadim kitaplarda vasfı bilindiğine göre" diye başlar ve Peygamberimiz (s.a.v) anlatan bölümü aktarır. Milâttan önce 7. asırda yaşayan bir peygamber olan Habakkuk'un (Harman, 1988, "Ahd-i Atîk") sayfalarından alıntılar yaparak orada geçtiğine göre, "Allah Tin'den geldi, Faran'ı takdis etti, yeryüzü Ahmed'in tahmid ve takdisleriyle oluştu heybetiyle doldu" şeklinde nakillerde bulunur ve ardından da bu aktardığı ifadeleri açıklar. Tin'den maksadın; incirin yetiştiği dağ, onun da Beytü'l-Makdis dağı olduğunu belirtir. Allah'ın oradan gelmesinden maksadın; İsa'nın (a.s.) dilinden İncil olduğunu söyler. Faran'dan maksadın ise Mekke olduğunu; Tevrat'ta da "Allah Hacer'i ve oğlu İsmail'i Faran'a (yani Mekke'ye) indirdi" şeklinde geçtiğini ifade etmektedir. Yine Tevrat'tan alıntılara devam eder: "Allah Sina'dan geldi, Sairden işrak etti, Faran'dan yükseldi." sonra bunların ne manaya geldiğini şerh eder (Kurtubî, 2006, 6/148).

3.4.9. Cilt Sonunda Kısa Açıklamalarda Bulunması

Kurtubî'nin *el-Müfhim* kitabı asıl nüshasında dört cilt olarak tamamlanmıştır. Üçüncü cilt, '*Kitabü'n-Nübüvvet*' ile bitmektedir. Son cildin son paragrafında "*el-Müfhim limâ eşkele min Telhisi kitâbi Müslim*" eserinin dördüncü cildi Allah'ın yardımıyla bu divanda h. 724 senesinin Şevval ayında Muhammed b. İsa b. Muhammed b. Zureyk eş-Şafii el-Ğassâni hattıyla, Telhis Kitabı ise h. 637 yılının Şaban ayının 8'inde tamamlanmıştır," açıklaması geçmektedir (Kurtubî, 2006, 6/235; 7/437, 438).

Sonuç

Kurtubî Kurtuba'da doğmuş, Endülüs ve Mısır'da yaşamış büyük bir İslam âlimidir. Küçük yaşlarda babasıyla ilim tahsili yapmak amacıyla seyahat ederek farklı yerleri görme ve tanıma imkânı bulmuştur. İlk zamanlar kendisi tabii ilimler üzerinde çalışmıştır. Ancak daha sonra hadis üzerine, özellikle Müslim ve Buhârî üzerine eğilerek bu iki eser hakkında kıymetli çalışmalar yapmıştır. Kendileriyle övünebileceği birçok değerli âlime hocalık yapmıştır. Günümüze ulaşmış eserleri arasında tanınmış olanı inceleme yaptığımız "*el-Müfhim limâ eşkele min Telhîsi kitâbi Müslim*" adlı eseridir.

Kurtubî, öncelikle *Sahîhi Müslim'e "Telhîs"* adında bir özet yazmıştır. Arkasından talebelerinin isteği üzerine de bu eserini şerh etmiştir. Talebeleri tarafından anlaşılmayan yerleri izah etmiş, garip kelimeleri açıklamış ve hadislerin doğru anlaşılmasına yardımcı olmuş ve hadis konusunda da kısa bilgiler sunmuştur. Eser sadece hadis sahasında değil, aynı zamanda kelam, Arapça, fıkıh, tefsir ve az da olsa tarih konularında doyurucu içeriğe sahiptir. Bu bakımdan eser, hadis dışında da çalışılmaya değer bir eser olarak değerlendirilmelidir.

Kurtubî, kendisi Maliki mezhebine mensup olmasına rağmen bazen karşıt delili kuvvetli gördüğü yerde mezhebinin dışında hareket etmektedir.

Kurtubî, hadisleri incelerken önce konularıyla ilgili kitap veya bâb başlıkları oluşturur. Bu başlıklar altında konusuna göre açıklamalarda bulunur ve konuyla ilgili tanıtılması gereken ıstılahı kavramları kelimenin aslına döndürmek suretiyle manalarıyla açıklar. Hadisin garip kelimelerini tek tek inceler. Sonra da hadisin diğer farklı varyantlarını ele alır. Sonra hadisten ne gibi hükümler çıkartabileceği üzerine yoğunlaşır. Şayet hadisler arasında uyumsuzluk görürse bunu giderme yolları arar. Hadis ahkâmla ilgiliyse, diğer mezheplerin değerlendirmelerini de dikkate alarak inceler.

Kurtubî, *el-Müfhim*'de verdiği Müslim rivayetlerini gerek sened gerekse metin bakımından irdelemiş, yeri geldiğinde eleştirilerden geri durmamıştır. Kısaca, bir hadis metninin anlaşılması için ihtiyaç duyulan bilgi ve açıklamaları bu şerhte bulmak mümkündür. Bu özelliklerinden dolayı *el-Müfhim*, kendisinden sonra yazılan hadis şerhlerine ve muhtelif eserlere kaynak teşkil etmiştir. Yıllarca tahkik edilmeyip yayınlanmadığından fazla tanınmamıştır. Ancak 1996 yılında tahkik edilmiş, basılmıştır. Yazıldığı dönemde olduğu gibi günümüzde de dini ilimler ve özellikle hadis alanında insanlığa faydalı olacak kıymetli bir eserdir.

Kaynakça

- Arslan, A. (2016). Hadis Usûlü Eserlerinde Kur'an-i Kerim Ayetlerinin Delil Olarak Zikredilmesi. *Tarih Okulu Dergisi* 9/27, 105-129.
- Buhârî, M. (1993). *el-Câmi 'uş-şahîh*, nşr. M. Mistu, Y. Bîdevî, A. es-Seyyid, M. İ. Bezzâl. Dâru'l-'ulûmi'l-insaniyye.
- Ebu Dâvûd, S. (ts.). *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. M. M. Abdulhamid. el-Mektebetü'l-asriyye.
- İbn Ferhûn, B. (1417/1996). *ed-Dîbâcü'l-müzheb fi ma 'rifeti a 'yâni 'ulemâ 'il-mezheb*, thk. M. A. Ebû'n-Nûr. Daru'l-kütübî'l-ilmiyye.
- İbn Hacer, A. (1379/1978). *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Daru'l-marife.
- İbn Kesir, E. (1408/1988). *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. A. Şîrî. Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî.
- Harman, Ö. F. (1988) "Ahd-i Atık", *DİA*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kâtip Çelebi, M. (1413/1992). *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. Ş. Yaltkaya. Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî.
- Kehhâle, Ö. R. (1993). *Mu'cemu'l-müellifin terâcîmi musannefi'l-kütübî'l-Arabiyye*. Müessesetü'r-Risâle.
- Kurtubî, A. (1417/1996). *el-Müfhim limâ eşkele min Telhîsi kitâbi Müslim*, thk. M. Mistu, Y. Bîdevî, A. es-Seyyid, M. İ. Bezzâl. Dâru İbn Kesir.
- Kurtubî, A. (1407/2006). *el-Cami' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. A. et-Türkî. Müessesetü'r-Risâle,
- Makrîzî, T. (1411/1991). *Kitabu'l-mukaffâ'l-kebir*, thk. M. el-Yâlâvî. Daru'l-ğarbi'l-İslâmî.
- Haccâc, M. *Sahîhu Müslim*, nşr. M. F. Abdülbâkî. Dâru ihyâi'l-kütübî'l-arabiyye.
- Safedî, S. (1416/1996). *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. A. Şîrâ. Daru's-sader.
- Seyhan, A. E. (1995). *İbn Hacer el-Askalânî*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sabbağ, M. (1404/2003). *el-Hadisü'n-nebevi*. Mektebetü İslâmî.
- Yenibaş, H. (2015). "el-Kurtubî ve el-Müfhim Adlı Müslim Şerhi". *Ekev Akademi Dergisi* 19/61, 493-518.
- Zehebî, Ş. (1378/1958). *Tezkiretü'l-huffâz*. Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye.
- Ziriklî, H. (1389/1969). *el-A'lâm kâmusü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*. Daru'l-kütüb'il-ilmiyye.